

POMEN TRADICIONALNE KULTURE ZA SAMOREALIZACIJO IN DRUŽBENO KOMUNIKACIJO MED SLOVENSKO MANJŠINO V VIDEMSKI POKRAJINI¹

Uvod

V članku želim spregovoriti o pomenu tradicionalne kulture za pripadnike slovenske manjšine v Videmski pokrajini v širšem družbeno-kulturnem kontekstu, ki sta ga zaznamovali prikrajsanost ljudi za izobrazbo v maternem jeziku in izrinjenost slovenskega jezika iz javne rabe. Članek temelji na raziskavah v različnih območjih te pokrajine ter ne prinaša zaokroženih in doslednih znanstvenih ugotovitev, ampak poskuša esejistično opozoriti na pomembna etnološka vprašanja v zvezi z Videmsko pokrajino. V prvem delu bom na kratko prikazala razmere v različnih delih pokrajine, kjer velika večina ljudi nikoli ni imela in še vedno nima možnosti šolanja v slovenskem jeziku, po drugi strani pa ta območja zaznamujejo bogato kulturno dogajanje in izjemna jezikovna, literarna, pesniška in glasbena ustvarjalnost. V drugem delu pa bom na zgledih iz Kanalske doline, Benečije in Rezije utemeljevala, da ima tradicionalna kultura v Videmski pokrajini prav zaradi jezikovne prikrajsanosti prebivalcev poseben pomen za samorealizacijo in družbeno komunikacijo. Nazadnje želim predstaviti izhodišča in predloge za nadaljnje etnološke in interdisciplinarne raziskave.

Ljudje brez pisave

V Videmsko pokrajino sodijo kulturno in zgodovinsko zelo različne regije Kanalska dolina, Rezija in Benečija (Terska,² Karnajska in Nadiške doline). Kanalska dolina je bila pred prvo svetovno vojno vključena v Avstro-Ogrsko, po njej pa je pripadla Kraljevni Italiji. Rezija in Benečija sta bili vključeni v Beneško republiko do njenega propada

leta 1797 in po kratkem Napoleonovem obdobju v Avstro-Ogrsko, od leta 1866 pa v Kraljevino Italijo. Kanalsko dolino je zaznamovala zgodovinska pripadnost deželi Koroški, Benečiji in Rezijo zgodnja vključenost v italijansko državo, vse skupaj pa, za razliko od Goriške in Tržaške pokrajine, pozno priznanje tu živče slovenske manjšine, kar se je zgodilo šele z globalnim Zaščitnim zakonom za Slovence v Italiji (zakon št. 38/2001). Pomemben dosežek tega zakona je bil namreč ta, »da so v prvem členu zakona, kjer je priznana slovenska jezikovna manjšina v Italiji, kot področja naselitve manjšine navedene pokrajine Trst, Gorica in tudi Videmska pokrajina, za katero do tedaj niso priznavali obstoja slovenske jezikovne manjšine, ampak je italijanska država trdila, da gre za 'razne slovanske skupnosti'« (Valentinčič 2014: 63).

V različnih območjih pokrajine so imeli ljudje v preteklosti in vse do današnjega dne različne možnosti šolanja v slovenskem jeziku.

Največ sprememb je doživljala Kanalska dolina, kjer sobivajo slovenska, nemška, furlanska in italijanska jezikovna skupnost. Šolstvo je bilo organizirano že v prvi polovici 18. stoletja, ko je bilo poučevanje izključno v pristojnosti cerkve. V drugi polovici 19. stoletja pa se je šolsko nadzorstvo preneslo s cerkve na državo in leta 1872 so bile uvedene utrkvistične šole z nemškim in slovenskim učnim jezikom, a delež slovenščine je bil vse manjši (Šumi in Venosi 1995: 46; Komac 2002: 35) Po prvi svetovni vojni se je začela nasilna italijanizacija avtohtonega prebivalstva in leta 1923 je oblast uvedla enojezično šolstvo. V tem času so bili slovenski župniki in šolske sestre v Žabnicah edini učitelji slovenščine. Stanje se tudi po koncu druge svetovne vojne še dolgo ni izboljšalo. V slovenščini se je odvijal le verouk. Zaradi prizadevanj posameznikov se je slovenščino poučevalo na tečajih; prvega je leta 1964 organiziral župnik Mario Černet, naslednjega sta sredi 70. let vodila duhovnik Mario Gariup in domačin Salvatore Venosi, danes pa tečaje pripravlja Slovensko kulturno središče Planika v Ukvah. V prvih letih novega tisočletja si je slovenščina utrla pot v jasli, vrtnice in osnovne šole, nekaj let tudi v srednjo šolo, v šolskem letu 2011/12 pa se je pouk slovenskega jezika prvič izvajal tudi v dolinskih nižjih srednjih šolah in v prvih dveh razredih gimnazije (glej Šumi in Venosi 1995; Komac 2002; Gliha Komac

1 Besedilo članka je za objavo pripravljen referat s posvetovanja Manjšine in večine, marginalne in dominantne skupine: Nemi spomini in prakse sožitja (Ljubljana, 27. maj 2016). Urednice, ki so bile tudi organizatorke posvetovanja in recenzentke prispevkov, so zavrnile objavo v zborniku, ki bo izšel v Knjižnici Glasnika SED, z utemeljitvijo, da je »predvsem strokovni oz. esejski pregled in ne naslavlja vprašanja večine – manjšine, pač pa zgolj predstavlja eno od manjšin, ki je bila sicer že večkrat predstavljena« in da članek »ni zastavljen problemsko, ne problematizira nobenega specifičnega vprašanja. Avtorica sicer poudarja, da ni poskrbljeno za ohranjanje jezika in kulture, a to ni novost in je bilo že obravnavano na drugih mestih.« V pričujočem besedilu sem upoštevala nekatere recenzentske pripombe, prejete naknadno, potem ko je bil članek že zavrnjen.

2 V literaturi pogosto srečamo množinski naziv Terske doline, ki zajema širše področje vseh dolin, po katerih tečejo pritoki Tera, tudi Karnajsko, po kateri teče Karnahča.

2009).³ Septembra 2017 pa so v Ukvah v občini Naborjet - Ovčja vas po večletnih prizadevanjih šole, prejšnjih in sedanje občinske uprave ter društev slovenske in nemške manjšinske skupnosti odprli trijezični vrtec in začeli s trijezičnim poukom v osnovni šoli (Spletni vir 1).

V Reziji je pouk v šoli samo v italijanščini, čeprav so, predvsem na pobudo občine Rezija, že izšli strokovno pripravljene učbeniki in knjige za otroke. Velika ovira, ne samo za pouk, ampak tudi na splošno za pisanje in ohranjanje rezijanščine, so razhajanja v načinu pisave, ki so izbruhnila ob postavitvi dvojezičnih javnih napisov v italijanščini in rezijanskem narečju leta 1994. Na tablah so namreč

uporabili črkopis, katerega avtor je nizozemski jezikoslovec in preučevalec rezijanščine Han Steenwijk. To pa je zelo zmotilo zagovornike teorije o neslovenskem razvoju Rezijanov. Po njihovem mnenju je ta črkopis preveč podoben slovenskemu, zato zahtevajo uporabo črkopisa, ki je bliže italijanskemu (npr. namesto Ravanca Ravanza) in ga pri svojih aktivnostih tudi uporabljajo (najbolj sporen je glas 'c', ki se v italijanskem črkopisu piše kot 'z', v Steenwijkovem pa enako kot v slovenskem 'c'). (Valentinčič 2014: 91)

Kot je še zapisal Dejan Valentinčič, vprašanje, » [k]ateri črkopis naj se uporablja za rezijanščino, daleč presega zgolj tehnično naravo vprašanja, ampak predstavlja eno ključnih političnih in celo ideoloških vprašanj v Reziji.« (Valentinčič 2014: 92) V zadnjih 20 letih je bilo le nekaj šolskih ur posvečenih rezijanski kulturi in narečju (glej Negro 2013). Prva in doslej edina šola s slovenskim učnim jezikom v Videmski pokrajini je bila dvojezična šola v Špetru, danes Državna večstopenjska šola s slovensko-italijanskim dvojezičnim poukom, katere zgodovina sega v leto 1984, ko je društvo Zavod za slovensko izobraževanje v Špetru odprlo vrtec z imenom Dvojezično predšolsko središče. Dve leti pozneje je s prvim razredom začela delovati tudi osnovna šola. Septembra 2001 je šola postala državna, kot je bilo določeno v zakonu št. 38/2001. S šolskim letom 2007/08 se je začel pouk tudi na dvojezični srednji šoli (Spletni vir 2). Popolnoma brez možnosti šolanja v materinščini, razen pri verouku in s prisotnostjo pri bogoslužju in petju v slovenskem jeziku v cerkvi, so prebivalci Terske in Karnajske doline, kjer pa so v zadnjih letih tudi zelo živahne pobude za uvedbo dvojezične šole (Spletni vir 3).

A kljub omejenim oziroma neobstoječim možnostim šolanja v slovenskem jeziku imajo v Videmski pokrajini neverjetno zanimivo kulturno življenje, v katerem sode-

lujejo domačini, ki govorijo narečje, razumejo pogovorno in knjižno slovenščino, pa tudi potomci slovensko govorečih domačinov, ki komaj znajo kakšno narečno besedico. Poleg duhovnikov, ki so v težkih časih najbolj vztrajno ohranjali slovenščino v obredih in pri verouku, si številna društva, ustanove in posamezniki prizadevajo za ohranjanje slovenskega jezika in vsestranski kulturni razvoj. Slovensko kulturno središče Planika in Združenje don Mario Cernet v Kanalski dolini, kulturni društvi Rozajanski dum in Muzej rezijanskih ljudi v Reziji, Center za kulturne raziskave v Bardu, kulturna društva Rečan, Kobilja glava, Srebrna kaplja v Benečiji, če naštejemo samo nekatere, razvijajo izredno bogate dejavnosti. Prirejajo kulturne dogodke s tradicionalnimi in sodobnimi vsebinami, od razstav do koncertov in športnih srečanj, tečaje slovenščine, objavljajo knjige, revije, časopise in koledarje ter se oglašujejo na spletu. Poleg tega v teh krajih ustvarjajo odlični pesniki, pisatelji in raziskovalci.

Vendar pa so posledice jezikovne prikrajšanosti na vseh področjih življenja občutne in globoke. To je kontekst, v katerem ima tradicionalna kultura poseben pomen, ki se ga ne da primerjati z matično Slovenijo, pa tudi ne z nekaterimi drugimi pokrajinami, npr. Tržaško in Goriško, kjer so bili Slovenci že v času Avstro-Ogrske uspešni v gospodarstvu, politiki in kulturi. Na Videmskem so bile razmere neprimerno slabše, kar se čuti še danes. Večina slovensko govorečih prebivalcev, razen redkih izjem, ne piše niti narečja niti knjižnega jezika.

Tradicionalna kultura, samorealizacija in socialna komunikacija

Kako jezikovno prikrajšanost občuti človek, ki bi imel veliko povedati, če bi znal pisati, naj ponazorimo z odlomkom iz pogovora z Vittorinom di Lenardom z Ravance v Reziji. Spoznala sem ga in večkrat srečala v 80. in 90. letih 20. stoletja na mladinskih taborih za slovenske srednješolce v Italiji, ki jih je prirejal Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu v sodelovanju s Slovenskim raziskovalnim inštitutom in Društvom slovenskih naravoslovcev in tehnikov iz Trsta.⁴ Na taborih je bila tudi etnološka skupina in Vittorio je bil eden od številnih domačinov, ki so nam z veseljem pomagali. Večkrat nas je vodil po Reziji in na planino Klin, kjer je imel svojo kočjo. Poznal je vsak kotiček Rezije, bil je njena živa enciklopedija. Bil je eden mnogih domačinov, s katerimi smo se prišli iz Slovenije brez težav razumeli, saj se je bil že od mladosti vaje pogovarjati z ljudmi iz različnih slovenskih pokrajin. Rodil se je leta 1935 v Ilirski Bistrici, kamor sta se starša preselila po prvi svetovni vojni in kjer je oče imel trgovino z železnino. Skupaj z drugimi otroki je hodil v takrat italijansko šolo, a pri igri z njimi in v drugih stikih

³ A niti ta oblika pouka nima zagotovljenega financiranja. V času pisanja tega prispevka je odjeknila vest, da bodo otroci, ki obiskujejo vrtec in osnovne šole v Kanalski dolini, v novem šolskem letu ostali brez pouka slovenščine, ker Dežela Furlanija - Julijska krajina za to ni zagotovila potrebnih finančnih sredstev, pouk nemščine in furlanščine pa se bo nemoteno nadaljeval (B. n. a. 2017).

⁴ Tabori v Reziji so bili v letih 1989, 1994 in 1998.

se je naučil njihove slovenščine. Pozneje je prodajal čevlje v Trbižu, kjer so imeli stojnice tudi mnogi drugi Rezijani in Benečani, številni kupci pa so bili iz Slovenije. Vse je razumel, z vsemi se je znal pogovoriti. Ni bil edini, kajti Rezijanom njegove generacije, ki so v preteklosti sami ali kot otroci potujočih trgovcev oziroma brusarjev potovali ali živeli v slovenskih krajih, slovenščina ni bila tuja in do nje tudi niso imeli nikakršnih predsodkov. Tudi sicer je bil zelo dejaven, znan in priljubljen, saj je sodeloval pri pobudah za ohranjanje in razvoj rezijanske kulture, ki jo je tudi raziskoval. Bil je med ustanovitelji Kulturnega društva Rozajanski dum in Muzeja rezijanskih ljudi, prizadeval pa si je tudi v gospodarstvu (glej Paletti 2014). Večkrat se je jezil, koliko napak je v knjigah o Reziji. A ko smo mu rekli, naj sam kaj napiše, saj ima tako veliko znanja, nas je samo zaprepaščeno pogledal: »Kako? Saj ne znam rezijansko pisati. Naj o Reziji pišem italijansko? Saj važne so besede!« Bil je raziskovalni duh, z velikim znanjem, izkušnjami in neverjetnim spominom, a brez moči, da bi jih posređoval drugim, čeprav bi si to želel, ker v življenju ni imel možnosti, da bi se naučil pisati v svojem jeziku. Bil je človek brez pisave, tako kot velika večina slovensko govorečih prebivalcev Videmske pokrajine.

Tradicionalna kultura ima zaradi jezikovne prikrajšanosti prebivalcev večji pomen kot v drugih pokrajinah, saj ljudem nudi priložnost, da sproščeno govorijo, pojejo in ustvarjajo v svojem jeziku. To smo opazovali na žeganju v Ukvah v Kanalski dolini in v Benečiji na kresu v Gorenjem Tarbilju, na *rožinci* (velikem šmarnu) na Krasu, na *senjamu* (proščanju) sv. Lovrenca v Matajurju, na *burnjakih* (praznikih kostanja) v Gorenjem Tarbilju in Čarnem Varhu, na procesijah sv. Marka v tarčmunski župniji in v dolini Idrije, največkrat pa na pustovanjih v Srednjem in okoliških vaseh, v Matajurju in vaseh pod Matajurjem, v dolini Idrije in na odprti meji med Livkom in Ceplešiščem. Naj to ponazorimo z nekaj zgledi.

Na Inštitutu za slovensko narodopisje smo s sodelavci Avdiovizualnega laboratorija več let video snemali⁵ žeganje v Ukvah v Kanalski dolini. Sledila je raziskava, objavljena v knjigi (Ravnik 2015a), zmontiran pa je bil tudi dokumentarni film (Peče in Ravnik 2015). Naše delo je časovno sovpadalo z obnovitvenimi deli po katastrofalni povodnji, ki je vas prizadela leta 2003. Zadnjikrat smo snemali 26. julija 2009, ko se je praznik znova začel z mašo v obnovljeni cerkvi.

Na žeganju imajo nosilno vlogo rekruti, 18-letni fantje, skupaj z dekliškimi vrstnicami, a gre za praznik cerkvene in vaške skupnosti, družine, sorodstva in sosedstva, pevcev in muzikantov. Na praznovanju, ki ga zapolnjuje glasba, se vas izkaže s svojim bogatim glasbenim izročilom

in nadarjenimi prebivalci. V petju pride do izraza bogata tradicija ljudskega, cerkvenega in zborovskega petja. Slovensko cerkveno petje se v vasi nadaljuje že več kot stoletje in se, zahvaljujoč izrednim glasbenikom med vaščani, pevkam, pevcem, organistkam in organistom, ni prekinito niti v najtežjih letih fašističnih pritiskov. Prepletajo se vse zvrsti glasbe. Pri cerkvenem petju se pevska kultura prenaša na mlajše, isti pevci pojejo tudi na vaških praznovanjih, mlajši med njimi pa tudi zunaj cerkve nastopajo v različnih ansamblih. Ukve so imele pihalno godbo, folklorno skupino, pevski zbor, več manjših pevskih skupin in glasbenih ansamblov (glej Gariup 2005), v vasi pa deluje glasbena šola Glasbene matice.

Žeganje je po starem trajalo le en dan. Poleti je večina vaščanov živela na planini in so se za praznik spustili v vas, prišli pa so tudi vaščani bližnjih vasi in sorodniki iz Avstrije. Takrat je bilo za praznovanje dovolj, da so se po maši ob petju in plesu družili v veselem domačem razpoloženju, zvečer pa so se razšli. Že približno od sredine 70. let prejšnjega stoletja pa se je praznik začel daljšati in v letih, ko smo bili navzoči, sta bila že petek in sobota namenjena odprtju, družabnim igram, plesu, koncertom in zabavi s hrano in pijačo. V snemanja in raziskave smo pritegnili tudi to, v novejšem času dodano dogajanje, a osredinili smo se predvsem na pravi praznik, ki je v nedeljo.

Praznik zapolnjujeta petje in glasba. Začne se s petjem cerkvenih pevcev pri jutranji maši, nadaljuje s petjem fantov in moških v sprevedu skozi vas s postanki pred gostilnami, le izjemoma se jim pridružijo tudi ženske. Pevce v sprevedu spremljajo muzikanti, ki igrajo tudi na večernem plesu. V letih naših snemanj sta za ples igrala dva ansambla domačih muzikantov in vas je bila v praznovanju glasbeno povsem samozadostna.⁶ Glede na glasbeno ustvarjalnost na žeganju in vso glasbeno tradicijo in nadarjenost domačinov mi je prišla na misel ugotovitev Roberta G. Minnich, avtorja najobsežnejše antropološke raziskave v Ukvah (Minnich 1998), da se Ukljani samouresničujejo kot kmečki gospodarji (*homesteaders*), ki obiskujejo cerkvene obrede in govorijo slovensko narečje; utemeljeno dodajam, da se Ukljani samouresničujejo tudi kot pevci in godci, skratka, glasbeniki (Ravnik 2015a: 108).

Naj poudarim še, da se vse, kar je Minnich zapisal o pripadnosti, samopodobi in samorealizaciji⁷ Ukljanov, o delovanju vaških ustanov in organizacij ter vključevanju Ukljanov v zunanji svet, o identiteti in simbolnem reperto-

6 V naslednjih letih se je to spremenilo, ker nekateri glasbeniki in ansambli zaradi različnih vzrokov (zdravstvenih težav, družinskih in delovnih obveznosti, pomanjkanja časa, preselitve) niso bili več dejavni oziroma se niso več mogli sestati, da bi cel dan igrali na sprevedu po vasi in ob večernem plesu.

7 Minnich navaja misli Fredrika Bartha, da so vsi družbeni sistemi ne glede na njihov obseg zasidrani v osebnosti, naslonil pa se je tudi na ugotovitve Georgea Herberta Meada o družbenem izvoru sestva (Minnich 1998: 51–52).

5 Video dokumentacijo so posneli Naško Križnar, Sašo Kuharič in Miha Peče. Video gradivo in urejene enote so shranjene v arhivu AVL ISN ZRC SAZU.

arju vaškega sveta, o delovanju vaških in državnih ustanov ter jezikovnem sporazumevanju prebivalcev na tromeji navezuje tudi na problematiko jezikovne prikrajšanosti. Zato bi lahko njegovo delo večkrat vzeli v roke, in to kljub nekaterim kritičnim pripombam, da se je zaradi odpora do nacionalistične znanosti in v želji izogniti se njenim pastem po mojem mnenju pretirano oddaljil od kakršnih koli povezav družbene biti in samorealizacije s političnimi in družbenimi okoliščinami (glej Ravnik 2003). Obšel je torej vidik, ki se mi zdi tu najpomembnejši. Za razliko od Minnich, ki v svojo interpretacijo ni vključil dejstev o političnem zatiranju in raznarodovalnih pritiskih, namreč menim, da je ravno to dvojje, skupaj z jezikovno prikrajšanostjo, ustvarilo krajevne identitete svojskega »ljudstva brez pisave«.

Na žegnanju v Ukvah poleg slovenskih pojo tudi nemške in italijanske pesmi, ljudje se pogovarjajo slovensko, nemško in italijansko. Tako ta praznik ne prispeva le k ohranjanju slovenščine, pač pa s tem, da se udeleženci spontano sporazumevajo in pojejo v več jezikih, tudi ohranjajo pomembno staro značilnost lokalnega prazničnega obredja in tradicij, o kateri je Nataša Gliha Komac zapisala, da je bila »za govorno skupnost Kanalske doline dolga leta nekaj povsem običajnega« (Gliha Komac 2009: 73). Tudi Robert G. Minnich je o žegnanju v Ukvah leta 1981 zapisal, kot so mu povedali mnogi domačini, namreč, da pridejo na žegnanje v Ukve, ker je to zanje priložnost, da srečajo stare prijatelje in se z njimi pogovorijo v jeziku svoje mladosti, slovenskem ali nemškem narečju (Minnich 1998: 167).

S sodelavci Avdiovizualnega laboratorija smo med letoma 1999 in 2005 večkrat raziskovali in snemali tudi pustne šege v Benečiji,⁸ ki je v slovensko govorečem prostoru pokrajina z največjim številom pustnih skupin z značilnimi pustnimi liki, ki se razlikujejo od vasi do vasi in ki hodijo od hiše do hiše brez primesi turistične promocije, zgolj za domačine.⁹ Bile so tudi predmet zanimive razprave. Interpretacije pustnih šeg, motivacije udeležencev in sestavo pustnih skupin je nakazal že Niko Kuret (Kuret 1984), Roberto Dapit pa jih je razširil in poglobil. Svojo pozornost je usmeril v psihološko in družabno motiviranost ter v današnjo funkcijo pustnih obredov. Opazil je tesno povezanost med maskiranci in tistimi, ki jih pričakajo v svojih hišah, in veliko mladih ljudi v sprevodih. Spraševal se je o motivaciji mladih fantov, ki ne živijo več v vasi, ampak delajo ali študirajo npr. v Vidmu ali Ljubljani, da pridejo za pusta domov in se vključijo v obred ter tako nadaljujejo to tradicijo, vezano na kmečko življenje. Ugotavljal je, da obstajajo življenjske oblike in koncepti, ki so značilni za

tradicionalno družbo v transformaciji, kjer so vezi z domačim krajem in ljudmi, ki tam živijo, lahko zelo globoke (Dapit 2001: 243). Njegovim ugotovitvam lahko pritrdim, zdelo pa se mi je umestno njegova izvajanja še dopolniti in opozoriti na pomembno dejstvo, da gre pri teh šegah za izročilo, ki je vezano na slovensko narečje, zaradi česar so gotovo privlačne za vse generacije.

Naj to ponazorimo nekoliko konkretnije. V Benečiji smo se na obhodu po vaseh večkrat pridružili skupinam, ki so bile zelo raznolike; v njih so sodelovali fantje, dekleta, moški, ženske in otroci, domačini in priseljenci. Med njimi je bil tudi marsikateri posameznik, ki živi drugje, a njegovi predniki izvirajo iz te ali sosednje vasi. Na čelu so šli tradicionalni pustni liki, sledili pa so maskiranci, ki so se z maskami in vednjenjem manj ravnali po tradiciji. Med seboj so govorili pretežno v italijanščini. V hiše je vstopila samo vodilna skupina s harmonikarjem, zaplesali so z gospodinjjo in še kako domačinko, pa tudi med seboj, potem pa so se ob hrani in pijači zadržali v pogovoru z domačimi. Drugi udeleženci sprevoda v hiše sploh niso vstopili ali samo na hitro, po prigrizek ali požirek, in so zunaj čakali na nadaljevanje. V hiši pa se je družabnost lahko tudi zavlekla. Kar se nam je zdelo še posebej zanimivo, je bilo to, da se je tam zaslišalo domače narečje. Obisk pustov pomeni srečanje ljudi, ki se dolgo niso videli; večinoma starejši domačini so pozimi osamljeni v vaseh, kjer so mnoge hiše prazne, in so veseli obiska, da spet vidijo znane mlade obraze in se z njimi po domače pogovarjajo.

V pustu domačini vidijo svoj praznik, drugačen od karnevalov v nekaterih večjih krajih v dolini, čeprav so glavni čar tamkajšnjih karnevalskih povork prav značilne vaške skupine in liki. V tem smislu je zgovorno in zanimivo, da je skupina mladih fantov v 80. letih prejšnjega stoletja protestirala in zahtevala, da se na plakatih za pustne prireditve namesto »carnevale« ohrani besedo »pust« in z njo »dušo besede in pusta« (Ravnik 2008). Zdi se, da je ta vidik zelo pomemben za razumevanje motivacije mladih udeležencev in današnje funkcije pustnih šeg v Benečiji, ki ju je preučeval Roberto Dapit. Če ne gre več toliko za vegetativno magijo in kult prednikov, pa gre prav gotovo za obnavljanje človeških vezi in skupnosti, pri čemer imata jezik in pesem pomembno vlogo.

Na ta način tradicionalne šege in prazniki pritegnejo stare in mlade, saj jim nudijo to, kar v drugih sferah javnega življenja ne obstaja – spontano druženje, možnost izražanja v narečju, zabavo z glasbo in petjem slovenskih pesmi. Na vseh teh dogodkih je veliko tudi italijanščine in italijanskih pesmi, v Kanalski dolini pa še nemških, saj slovensko govoreči prebivalci vse razumejo in znajo. Tudi ta mešanica ustvarja sproščeno in veselo ozračje za vse udeležence, tudi za tiste domačine, ki ne znajo (več) slovensko, a pripadajo krajevni izročilu. Ta občutek ni zavesten, aktivističen, ampak vgrajen v doživetje skupnosti.

Pomen tradicionalne kulture v obmejnih krajih smo opa-

8 Videodokumentacijo sta posnela Naško Križnar in Miha Peče. Videogradivo in urejene enote so shranjene v arhivu AVL pri ISN ZRC SAZU.

9 Poznejšega razvoja ne poznam, upam pa, da bodo moje ugotovitve koristno izhodišče prihodnjim raziskovalcem.

zovali in snemali tudi že pred vstopom Slovenije v Evropsko unijo leta 2004, še bolj pa po tem prelomnem dogodku in po vstopu Slovenije v schengenski prostor leta 2007.¹⁰ Kanalska dolina, Rezija in Benečija so bile v preteklosti zelo povezane s pokrajinami na slovenski strani meje od Gornjesavske doline do Posočja in Brd, a državne meje so te povezave večkrat nasilno prekinile. Najstrožji mejni režim, ki je prekinil stike med ljudmi, je bil vzpostavljen z italijansko-jugoslovansko mejo po 2. svetovni vojni. Politični pritiski in gospodarsko nazadovanje na obeh straneh meje so ljudem otežili življenje in jih primorali k izseljevanju. Razmere so se le počasi normalizirale. Najprej so sredi 50. let, po sklenitvi Videmskega sporazuma o maloobmejnem prometu, prebivalci obmejnega pasu dobili prepustnice za prehajanje meje, do bistvenih sprememb pa je prišlo z Osimskimi sporazumi leta 1975, ko so bili odprti novi mejni prehodi in se je razvilo gospodarsko in kulturno sodelovanje med državama. Vendar pa so bili prebivalci obmejnih krajev, oddaljenih od mejnih prehodov, še vedno ločeni od krajev na drugi strani, kjer živijo njihovi sorodniki in prijatelji. Zato so se iskreno in spontano veselili vstopa Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 in v schengenski prostor leta 2007, ko so bile fizične meje odstranjene.

Zanimivo je, da so domačini že pred temi prelomnimi dogodki oživljali nekatere tradicionalne povezave med kraji na obeh straneh meje. Tako so se prijatelji z obeh strani meje podali na čezmejni pustni obhod po vaseh, vaščani iz neke druge vasi pa so šli na praznik vaškega zavetnika v vasi na sosednjem hribu in s tem obnovili priljubljeno preznovanje svojih prednikov. Lahko rečemo, da je mejne ovire najprej, neformalno in ko to še ni bilo dovoljeno, premagala skupna tradicionalna kultura. Po padcu mejnih ovir se je razmahnilo živahno dogajanje, ki smo mu priča do današnjega dne. Večina šeg, praznikov in prireditev, ki se jih udeležujejo ljudje iz obmejnih krajev v obeh državah, se vsebinsko navezuje na skupno tradicijo in zgodovinski spomin (glej Ravnik 2006; 2015a; 2015b).

Močno povezovalno vlogo imajo tudi krajevne zbirke kulturne dediščine, ki so jih ustvarili domači zbiralci. Ti so se v letih, ko so ti kraji vsestransko nazadovali, zavedali dragocenosti kulturne dediščine ter so shranjevali in varovali pred propadom, kar so mogli. Njim je bil namenjen projekt Kulturna dediščina v zbirkah med Alpami in Krasom (ZBORZBIRK) v programu čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 (spletni vir 4), ki je zajel Kanalsko dolino, Rezijo, Tersko in Nadiške doline, Gornjesavsko dolino, Kobariško, Posočje, Kambreško, Liško, dolino Idrije, Kanalsko in Brda. K uspehu projekta so največ pripomogli zbiratelji, ki so sodelovali pri pripravi

projekta in strokovni obdelavi zbirk. Na skupnih dogodkih so se ob ogledovanju predmetov, fotografij in listin razvili pravcati strokovni simpoziji, na katerih so zbiralci z obeh strani, povezani s skupnim zgodovinskim spominom in izročilom, živahno razpravljali, strokovnjaki pa smo se lahko od njih le učili. Ob različnih motivih, razlogih in pobudah, ki so pri vsakem zbiralcu drugačne, ni dvoma o tem, da je vsak od njih z zbirko želel spregovoriti o sebi, svojih ljudeh, svojem kraju in svoji identiteti. Zbirateljsko vneto na italijanski strani lahko razumemo tudi v luči jezikovne prikrajsanosti, saj lahko predvidevamo, da bi marsikdo od njih o vsem tem tudi kaj zapisal v materinščini, če bi le znal.

Sklep

Z vstopom Slovenije v Evropsko unijo in schengenski prostor so se odprle prej neslutene možnosti za etnološke raziskave slovenske manjšine v sosednjih državah. Odkar fizičnih mejnih ovir ni več, je mogoče hoditi po starih poteh med kraji na obeh straneh meje, se pogovarjati z ljudmi in udeleževati prireditev. Kraji, ki so bili v preteklosti težko dostopni, so se približali, olajšano je tudi navezovanje stikov z raziskovalci iz sosednjih držav. Ob stiku s tamkajšnjim terenom se nam odpre množica zanimivih in perečih vprašanj, ki kličejo po raziskavah.

V tem članku smo opozorili na pomen tradicionalne kulture v Videmski pokrajini, ki jezikovno prikrajsanemu prebivalstvu nudi to, kar jim drugi »segmenti« javnega življenja ne omogočajo – možnosti samorealizacije, druženja in sporazumevanja v materinščini. Prepričana sem, da bi bilo ta vidik koristno bolj upoštevati v naših raziskavah tradicionalnih šeg in praznovanj, pri čemer bi bili lahko v njih še bolj pozorni na udeležence, na to, kdo se jih udeležuje in kdo ne. Morda bi se kazalo večkrat vrniti h konceptu samorealizacije, ki ga je, kolikor mi je znano, med slovenskimi ljudmi prvi uporabil Robert G. Minnich in ga v raziskavi v Ukvah tudi prepričljivo pokazal na primeru kmečkih gospodarjev, zakoreninjenih v tradicionalni kulturi. Po mojem mnenju ni naključje, da se mu je to pripetilo ravno na terenu v Videmski pokrajini.

A posledice jezikovne prikrajsanosti so širše in globlje ter segajo čez rob etnološkega polja v območje etnolingvistične, etno- in socialne psihologije.

Mnoga pereča vprašanja so povezana z jezikovno identiteto. Pojav, ko slovensko govoreči ljudje zanikajo oziroma zavračajo kakršnokoli povezavo svojega narečja s slovensščino, je najbolj znan v Reziji, a ga lahko zaznamo tudi drugod v Videmski pokrajini. Tu gre prav tako za posledico jezikovne prikrajsanosti, saj mnogi ljudje, ki nimajo znanja o svojem jeziku, zlahka verjamejo politično podprtim teorijam o njegovem neslovenskem izvoru, sploh če današnje pogovorne in knjižne slovensščine ne razumejo oziroma v njej ne prepoznajo jezika, ki bi jim bil blizu. Različna pojmovanja o izvoru narečja povzročajo razhajanja med ljudmi in mnogi zaradi tega resnično trpijo, saj

¹⁰ Videodokumentacijo so posneli Naško Križnar, Sašo Kuharič in Miha Peče. Videogradivo in urejene enote so shranjene v arhivu AVL pri ISN ZRC SAZU.

nova nasprotja izhajajo iz njihovih lastnih vrst. Pojav bi bil vreden poglobljenega raziskovanja etnologov, zato da bi razumeli njegove vzroke in posledice v vsakdanjem in prazničnem življenju. Kdo se zavzema za to ali ono mnenje, iz kakšne družine izhaja, kje živi, kakšne odnose ima do sosedov, do krajevne identitete in izročila? Kdo se udeležuje tradicionalnih šeg in praznovanj in kdo ne in zakaj? Kdo in zakaj se nagiba k zanikanju slovenskega izvora svoje materinščine? Etnologija razpolaga s številnimi terenskimi spoznanji, a s sodelovanjem z etnolingvisti ter etno- in socialnimi psihologi bi morda lahko bolje pojasnili vsa ta vprašanja in razumeli, kako na posameznika in skupnost vpliva jezikovna prikrajsanost in stalna, vedno nova jezikovna zavrtost.

Etnologi sami pri sebi pa bi se prav tako lahko samokritično vprašali, ali smo dovolj razgledani in sposobni raziskovati v sosednjih državah. Naši predhodniki, ki so se podajali v Italijo, Avstrijo in na Madžarsko, ko je bilo za prehod meje in delo v tujini treba premagati mnoge administrativne, finančne in politične ovire, so tam opravili številne temeljne raziskave in zbrali dragoceno gradivo, ker so razpolagali z etnološkim znanjem, poleg tega pa so obvladali tamkajšnja narečja in tudi jezike večine, madžarščino, nemščino in italijanščino. Danes, ko so poti odprte, pa naši stiki s temi tereni kopnijo, narečja vse slabše razumemo, v krajih, kjer je asimilacija zelo napredovala, pa vse manj raziskujemo, kot da bi tam ne bilo več kaj početi. A je res ravno nasprotno, saj gre še vedno za pokrajine s slovensko manjšino, in to ne glede na to, ali njeni potomci govorijo slovensko ali ne. Brez znanja narečja in večinskih jezikov pa tam ne bomo mogli raziskovati, saj se z njimi ne bomo mogli niti pogovarjati.

Literatura in viri

B. n. a.: 250 učencev ostalo brez slovenščine in krivi so tudi Slovenci. *Dom. Kulturno verski list* LII (16), 2017, 1 in 5.

DAPIT, Roberto: Appunti per una ricerca sui riti di carnevale lungo in confine friulano-sloveno: L' eredità di Niko Kuret. *Traditiones* 30 (1), 2001, 235–251.

GARIUP, Mario: *Holmar.: Voci che si stanno spegnendo*. Trst: Mladika, 2005.

GLIHA KOMAC, Nataša: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede; Ukve: Slovensko kulturno središče Planika; Trst: SLORI, 2009.

KOMAC, Nataša: *Na meji med jeziki in kulturami. Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini*. Kanalska dolina: Slovenski raziskovalni inštitut in Slovensko kulturno središče Planika; Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002.

KURET, Niko: *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana: Cankarjeva založba in ZRC SAZU, 1984.

MINNICH, Robert G.: *Homesteaders and citizens: Collective identity formation on the Austro – Italian – Slovene frontier*. Bergen: Norse Publications (Bergen Studies in Social Anthropology 52), 1998.

NEGRO, Luigia: Rezijansko narečje. *Glasnik SED* 53 (1–2), 2013, 106–107.

PALETTI, Luigi: Jë nas püstil Vittorio Pariser. *Náš Glas / La nostra voce* (Periodico del Circolo Culturale Resiano »Rozajanski Dum«) X (1), 2014, 79.

RAVNIK, Mojca: Socialni antropolog Robert Gary Minnich o identiteti na avstrijsko-italijansko-slovenski tromeji. *Traditiones* 32 (2), 2003, 261–268.

RAVNIK, Mojca: Pustne šege v Benečiji v kontekstu selitvenih gibanj in položaja slovenskega narečja. V: Ingrid Slavec Građišnik in Helena Ložar-Podlogar (ur.), *Čar izročila: Zapuščina Nika Kureta (1906-1995)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 281–301.

RAVNIK, Mojca: Vstop v Evropsko unijo v dolini Idrije. *Traditiones* 35 (1), 2006, 167–182.

RAVNIK, Mojca: »Na žegen!« Žegnanje in drugi prazniki z rekruti v Ukvah v Kanalski dolini. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015a.

RAVNIK, Mojca: Živa tradicija in zgodovinski spomin v dolini Idrije – izhodišče projekta Kulturna dediščina med Alpami in Krasom (ZBORZBIRK). V: Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kuttin in Špela Ledinek Lozej (ur.), *Zbirke povezujejo / Le collezioni uniscono*. Videm: Università degli Studi di Udine, 2015b, 9–39.

ŠUMI, Irena in Salvatore Venosi: *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: Slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes*. Trst: Krok za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995.

VALENTINČIČ, Dejan: *Slovenci v Reziji?: Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*. Celovec: Univerza v Celovcu; Ljubljana: Inštitut Karantanija; Novo mesto: Arte, 2014.

Filmografija

PEČE, Miha (režija) in Mojca Ravnik (strokovno vodstvo): *Pešmi na žegnanju v Ukvah: Posneto med letoma 2006 in 2009*. Ljubljana: Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2015.

Spletni viri

Spletni vir 1: Trijezična šola že od septembra; http://www.dom.it/trijezična-sola-ze-od-septembra_scuola-trilingue-gia-da-settembre/, 29. 8. 2017.

Spletni vir 2: IC bilingue – Dvojezična šola; <http://www.icbilingue.gov.it/scuole-dellinfanzia/viale-azzida-9>.

Spletni vir 3: Kako uvesti dvojezično šolanje v Terski in Karnajski dolini; <http://novimatajur.it/attualita/kako-uvesti-dvojezicno-solanje-v-terski-in-karnajski-dolini.html>, 5. 9. 2017.

Spletni vir 4: ZBORZBIRK Kulturna dediščina med Alpami in Krasom, ZRC SAZU; <http://zborzbirk.zrc-sazu.si/>, 17. 4. 2017.